

سنت و تجربه در ادبیات عرب

کسانی که در دنیا با ادبیات عرب آشنایی یافته‌اند همیشه چندان که سزاوار است از اهمیت و اصالت یک سنت ادبی باستانی که هنوز هم زنده است آگاه نبوده‌اند.

این ادبیات هنوز هم توسط عده زیادی به عنوان قلمروی برای پژوهندگان و کسانی در نظر گرفته می‌شود که به دلایل گوناگون «دوستاناران» جهان عرب هستند. به سخن دیگر، این ادبیات اگرچه دارای گذشته‌ای براعتبار است، ولی غالباً به منزله بخشی از عرصه ادبی معاصره حساب نیامده است.

برنامه یونسکو برای ترجمه آثار ادبی جهان می‌تواند سهم بزرگی در ایجاد این پیوند داشته باشد. معرفی ادبیات ملل از راه ترجمه آنها به زبانهای مهم دنیا شاید یکی از مؤثرترین راهها برای ایجاد ارتباط بین حوزه‌های فرهنگی گوناگون و معرفی جهان بینی‌های خاص به جامعه انسانی به منزله یک کل باشد.

دستاوردهای یونسکو در ارتباط با ادب و اندیشه عرب، دست کم از لحاظ کمی، اندک بوده است. از آغاز این برنامه از سوی یونسکو در اوائل دهه ۱۹۵۰ در حدود چهار اثر از عربی به انگلیسی، فرانسوی، آلمانی و اسپانیایی ترجمه شده است.

اگرچه در ابتدای امر اولویت به میراث کلاسیک و شاهکارهای بی‌مانند آن داده شده است، ولی ادبیات جدید و حتی آوان گارد عرب هم از آن زمان در برنامه گنجانده شده است. به این ترتیب فهرست مجموعه یونسکو از آثار نمونه به خواننده امکان سیر و گشت گسترده‌تر در قلمرو ادبیات عرب را می‌دهد.

نخست سقری به معنای دقیق جغرافیایی آن، با سفرنامه ابن بطوطه و کتاب صورت الارض ابن حوقل این شرح سفرها بسیار فراتر از زمینه صرفاً فنی خود می‌روند. در سنت ادبی عربی اینها بخشی از یک شکل ادبی ویژه هستند، رحله یا سفرنامه‌ای که طی آن مسافر، فرهنگ ادبی، تاریخی و فلسفی خود را نیز بازمی‌نماید.

بعد سفری تاریخی با مقدمه ابن خلدون، این کتاب اثری بنیادی است که تأثیرش بر اندیشه تاریخی و جامعه‌شناختی معاصر در دوسوی مدیترانه هنوز هم به پایان نرسیده است. مقدمه ابن خلدون اثری جهان شمول و کشفی است از سوی جهان عرب برای تفسیر و بررسی دوباره تاریخ به کمک یک روش شناسی مناسب و از این لحاظ باید سیاست‌گذار آن بود. سفری در قلمرو تفکر محض به کمک آثار فلسفی فارابی، ابن رشد، ابن سینا و غزالی - اندیشمندی که از فلسفه یونان - برخوردارند. تالیف

غزالی (۱۰۵۸ - ۱۱۱۱ م = ۴۵۰ -

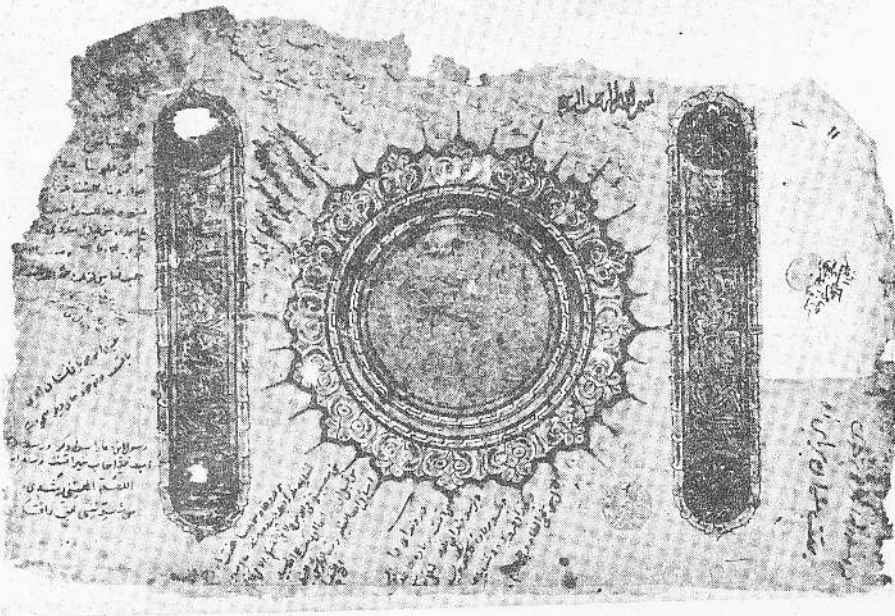
۵۵۵۰ ق.)، یکی از بزرگترین فیلسوفان اسلامی است. او پس از اعتقاد به اینکه صرفاً به اتکای عقل نمی‌توان به یقین رسید با نوشتن تهاافت الفلاسفه به رد نظریات فلاسفه زمان خود پرداخت. این اثر نیز به نوبت خود در کتاب تهاافت التهاافه، که در سال ۱۹۵۴ در مجموعه یونسکو به زبان فرانسه ترجمه شده، مورد حمله ابن رشد قرار گرفت. چندین اثر غزالی در مجموعه یونسکو به زبانهای انگلیسی، فرانسوی و اسپانیایی انتشار یافته است، از جمله شرح حال عرفانی‌ای که کمی پیش از مرگ درباره خود نوشت.

تصویر صفحه اول نسخه‌ای از کیمیای سعادت متعلق به قرن سیزدهم را نشان می‌دهد. علی سمرندی برای پوسترمیزگردی درباره غزالی که از سوی یونسکو در روزهای ۹ و ۱۰ دسامبر ۱۹۸۵ در پاریس برگزار شد از این تصویر استفاده کرده است.

پوشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

طه حسین (۱۸۸۹ - ۱۹۷۳) یکی از چهره‌های سرشناس جنبش نوین در ادبیات مصر و نویسنده اشعار، داستانهای کوتاه و مقالات بسیاری در باره موضوعات سیاسی و اجتماعی بود. او شرح حالی از خود نوشت به نام الایام (ترجمه انگلیسی آن: قسمت اول، کودکی یک مصری، ۱۹۳۲، و قسمت دوم، گذر ایام، ۱۹۴۳) که نخستین اثر ادبی عربی معاصر بود که در غرب شهرت یافت. طه حسین در سراسر زندگی خود در پی آشتی دادن مقتضیات ادبیات کلاسیک عرب و ارزشهای فرهنگی غرب بود. بخشهایی از نوشته‌های او تحت عنر (آتسوی نیل، ۱۹۷۷) به زبان فرانسوی در مجموعه یونسکو انتشار یافته است. این عکس از طه حسین که در پشت جلد مدکرات مجلد اول خاطرات او، چاپ ۱۹۶۷، آمده است.

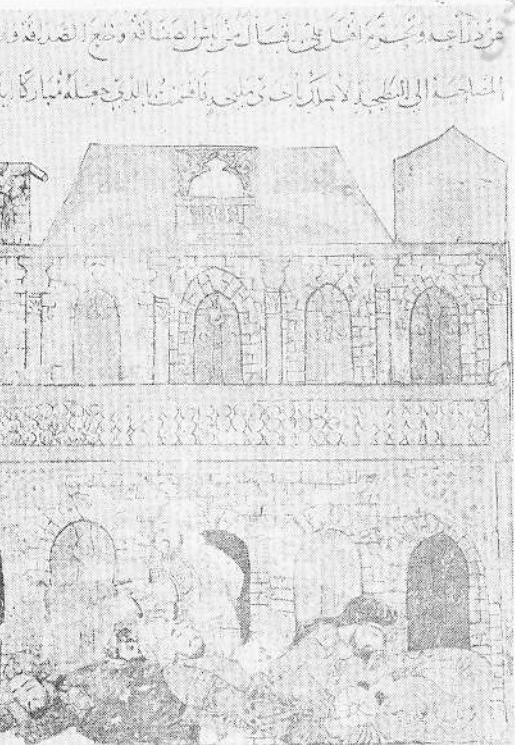
تصویر بالا صفحه‌ای از یک نسخه خطی مقدمه به تاریخ ۱۷۳۳ است که ابن خلدون در آن نظریه‌ای در باب تحول جوامع انسانی ارائه می‌دهد که بسیار جلوتر از زمان خود اوست. ابن خلدون یک فیلسوف تاریخ و نیز پیشتازی در زمینه جامعه‌شناسی نوین است.

* ابن خلدون، متولد تونس در ۱۳۳۲ (۵۷۳۳ ق.) بیشتر عمر خود را در شمال آفریقا و اندلس گذراند و در ۱۴۰۶ (۵۸۰۹ ق.) در قاهره درگذشت. اثر عمده او، تاریخی عمومی دربارهٔ اعراب، ایرانیان و بربرهاست که قبل از مقدمه نگارش یافته است.

* مقامه یک نوع ادبی است که نزد جامعهٔ فرهیخته قرن دهم بغداد محبوبیت فراوان داشت. شکل ادبی مقامه طرح مقدماتی متوازی بود که در آن کیفیات رفتاری به صورت نکته‌هایی ظریف و سخن پردازانه به نحوی اغراق آمیز بیان می‌شد. حریری (۱۰۵۴-۱۱۲۲ م = ۴۴۶-۵۵۱۶ ق.) استاد این نوع ادبی، پنجاه مقامه ارزشمند نوشته که در آنها به شرح ماجراهای نابکاری بنام ابوزیاد پرداخته است. این داستانها در سال ۱۹۶۶ در مجموعهٔ یونسکو^۱ به زبان آلمانی انتشار یافته است.

تصویر

کاروانسرای ایرانی را در تصویری از یک نسخه دستنویس مقامات نشان می‌دهد که در کتابخانه ملی پاریس محفوظ است.

گرایانی «اعجاز عرب» را به دوران روشنی انتقال دادند که تا زمان رنسانس به پرتوافشانی ادامه دادند. و بالاخره، در زمینه صرفاً ادبی، با آثاری از دوران کلاسیک، که بی‌تردید مهم‌ترینشان کتاب البخلاء جاحظ است. این مرد که می‌توان او را لایبرور اعراب و حتی هوشمندتر و شوخ‌تر از او دانست نویسنده‌ای جامع‌الاطراف بود که در میان انبوهی از کتابهای کتابخانه‌اش وفات یافت. از طریق آثار جاحظ بود که نثر عرب به تعالی دست یافت - دستاوردی که با توجه به اعتبار و برتری شعر در ادبیات عرب، از ابتدا تا عصر خود ما چندان کم اهمیت نمی‌نماید. مقامات حریری که به زبان آلمانی ترجمه شده، نقش مشابهی داشته است. مقامه که دارای عناصری از شکل ادبی داستان است در دوران کلاسیک محبوبیت بسیار داشت. اما از سوی نویسندگان معاصر عرب چندان به کار گرفته نشده است.

اما این ادبیات کلاسیک با همهٔ اعتباری که دارد، نباید مانع شناسایی ادبیات قرن بیستم عرب شود. در این قرن، انواع ادبیات نوین، بخصوص داستان، تحول یافته است. اما شعر نیز راه کمال پیموده و اندک اندک قیده‌های تحمیل شده از سوی شکل‌های بی‌انعطاف قصیده را به کنار نهاده است.

شاید بیشترین دگرگونی در زمینهٔ رمان نویسی عرب، که سابقه‌اش از پنجاه سال تجاوز نمی‌کند، رخ داده باشد. رمان برای نویسندهٔ عرب هنوز سرزمینی نامشکوف است و باید انتظار داشت که یونسکو تلاش‌هایش را به از دست دادن مشتئی ترجمه از آثار نوفیق الحکیم، یوسف ادریس و طه حسین فراتر ببرد. آثار نویسنده گانی چون نجیب محفوظ و طیب صالح کاملاً شایستگی آن را دارند که فی‌المثل هم‌تراز با آثار رمان نویسان بزرگ امریکای لاتین معرفی شوند.

در زمینهٔ شعر کلاسیک عرب پیش از اسلام نیز خلأ مشابهی به چشم می‌خورد. اما توجه ویژه‌ای که با ترجمهٔ آثار شاعرانی چون ادویس بدر شاکر السیاب و محمود درویش به شعر نوین شده، موجب خرسندی است. اینها از بینانگذازان مکتبی از شعر عربی هستند که ریشه در میراث شعر عرب دارد ولی در عین حال با تجربهٔ شعری معاصر نیز در ارتباط است.

ابن خلدون، متولد تونس در ۱۳۳۲ (۷۳۳ ق.)، بیشتر عمر خود را در شمال آفریقا و اندلس گذراند و در ۱۴۰۶ (۵۸۰۹ ق.) در قاهره درگذشت. اثر عمدهٔ او تاریخی عمومی دربارهٔ اعراب، ایرانیان و بربرهاست. ■